

DVIJE KNJIGE O GOVORU NAŠE
DJECE U ŠVEDSKOJ

(Ā. Đurović (ur.) *Lingua in Diaspora, Studies in the Language of the Second Generation of Yugoslav Immigrant Children in Sweden*, Slavica Lundensia 9, Lund 1983, 233 str. i Ā. Đurović (ur.) *Child language in Diaspora, Serbo-Croatian in West European Countries, Papers from a Symposium*, Slavica Lundensia 11, Lund 1987, 196 str.)

Slavistički odsjek sveučilišta u Lundu izdao je dvije knjige o govoru naše djece u Švedskoj. Prva je objavljena 1983. godine. Sadrži pet članaka i kratak uvodni članak koji opisuje projekt *Razvoj porodičnog jezika djece (od četiri do osamnaest godina) govornika sh jezika u Švedskoj* (JUBA projekt). *Porodični ili kućni jezik* (hemspråk, family language) jezik je kojim se govori u kući, s roditeljima, a ne nužno jezik koji se najviše upotrebljava niti najbolje poznaje. Iako autori dosljedno upotrebljavaju naziv *kućni jezik*, ja ću se u daljnjem tekstu služiti nazivom *materinski jezik* jer je on prihvaćen u našem lingvističkom nazivlju.

U lundskom projektu dosljedno se umjesto naziva jezika upotrebljava kratica *sh* za koju je na početku knjige navedeno da označava *srpskohrvatski/hrvatski jezik*.¹ Kjell Magnusson u članku „Language and Cultural Identity, Yugoslav Youth in Sweden”² o nazivu jezika kaže: „Postoje zanimljive razlike s ozbirom na naziv jezika. Prilično velik broj, oko 25% Srba i Hrvata svoj jezik naziva jugoslavenskim. Međutim, dok Srbi svoj jezik uglavnom nazivaju srpskohrvatskim (samo nekolicina ga nazivaju srpskim), Hrvati svoj materinski jezik uglavnom nazivaju hrvat-

skim, a ne srpskohrvatskim ili hrvatskim ili srpskim.”³

Zadatak je projekta JUBA analizirati govorni jezik djece. Prikupljeni su magnetofonski snimci govora djece, podaci o njihovu socijalnom podrijetlu kao i drugi sociolingvistički podaci. Isto je dijete praćeno niz godina, tako da se njegov govor mogao promatrati sinkronijski i dijakronijski. Testovi obuhvaćaju: 1. pre-pričavanje na hrvatskom ili srpskom i švedskom pripovijetke koja je ispričana na hrvatskom ili srpskom, 2. pre-pričavanja na hrvatskom ili srpskom i švedskom pripovijetke koja je ispričana na švedskom, 3. opisivanje slika, 4. pričanje na slobodnu temu, 5. leksički test, 6. morfološki test, 7. fonološki test, 8. (130) pitanja o informantovim jezičnim stavovima i socijalnom položaju.

Članci iznose rezultate rada na tom projektu. Prvi članak M. Stankovskog, Ā. Đurovića i M. Tomaševića govori o razvojnim strukturama materinskog jezika jugoslavenske djece u Švedskoj. Autori smatraju da je do sada kontrastivna lingvistika nastojala istražiti najbolji način učenja stranog jezika i izraditi njegov model. U tom je modelu materinski jezik konstanta koja je u učenju drugog jezika interferencijski činilac. Informanti su odrasle osobe čiji je materinski jezik stabilniji od jezika djece. Takav model nije prikladan za istraživanje jezika djece u stranoj jezičnoj sredini, stoga autori u ovom

³ Takva razlika u shvaćanjima i pogledima na svoj jezik među Jugoslavenima u Švedskoj dovela je do izdavanja dvaju rječnika jednog pod nazivom Švedsko-hrvatski rječnik (u suradnji s dr. Božidarom Finkom, dr. Antunom Šojatom i dr. Petrom Šimunovićem), drugog pod nazivom Švedsko-srpskohrvatski rječnik. Rječnike je izdao Skolöverstyrelsen, Statens Institut för Läromedelsinformation u Stockholmu 1985. godine.

¹ Usp. Slavica Lundensia, 9, str. 7.

² Usp. Slavica Lundensia 11, str. 142.

članku pokušavaju izraditi prikladan model za to istraživanje. Oni dijele ispitanike u dvije grupe: a) djeca koja su rođena u Jugoslaviji i koja su došla u Švedsku u dobi kad su već naučili materinski jezik i b) djeca koja su rođena u Švedskoj. Dok djeca iz grupe a) često počinju zaboravljati materinski jezik, djeca iz grupe b) počinju ga usvajati u Švedskoj, u stranom, nepovoljnom lingvističkom okružju. Dakle, među jugoslavenskom djecom u Švedskoj mogu se promatrati dva različita procesa – zaboravljanje materinskog jezika i zakašnjelo učenje materinskog jezika. Kod djece iz grupe b) monitorizacija⁴ je drugačija nego kod djece koja usvajaju materinski jezik u domovini. Monitorizacija je društveni pritisak (nadzor) kojemu je pojedinac izložen da bi usvojio i zadržao neki jezik. Društveni pritisak je ovdje nedovoljan i nejedinstven (zbog utjecaja različitih dijalekata i standardnih jezika). Takav društveni pritisak dovodi do dva suprotna dijakronijska procesa: očuvanja i razgradnje materinskog jezika. Posljedica toga su procesi redukcije i prestrukturiranja. Redukcija je gubitak nekih gramatičkih kategorija ili razlikovnih jedinica (npr. redukcija broja padeža). Prestrukturiranje je upotreba strukturnih inovacija koje ne postoje u materinskom jeziku (ni u standardu, ni u dijalektima, ni u govoru roditelja).

U članku *Padežni sustav u jeziku djece u dijaspori* Ć. Đurović iznosi rezultate ispitivanja padežnog sustava dvadesetpetoro sedmogodišnje djece. Istraživanja su pokazala da se kod ispitanika pojavljuje šest različitih padežnih sustava: 1. N/A

2. N/A/G 3. N/A/G/L 4a. N/A/G/L/I b. N/A/G/I 5. N/A/G/L/I/D b. N/A/G/I/D 6a. N/A/G/L/I/D/V b. N/A/G/I/D/V⁵. U svim sustavima koji imaju lokativ, ovaj se padež može povremeno ili stalno zamijeniti dativom pa zbog toga sustavi 4, 5 i 6 imaju inačicu a. s lokativom i inačicu b. bez njega. Prisutnost nekog padeža pretpostavlja prisutnost ostalih padeža s njegove lijeve strane, npr. prisutnost genitiva u informantovu sustavu pretpostavlja prisutnost akuzativa i nominativa, ali ne govori ništa o prisutnosti ili odsutnosti LIDV. Rezultati tih istraživanja podudaraju se s Jakobsonovim opisom padežnog sustava u ruskome. Unošenje novog padeža u informantov sustav mijenja dotadašnje odnose među padežima. Osnovna je opreka u svim padežnim sustavima djece u dijaspori N/A. Ova dva padeža mogu preuzeti sve funkcije u N/A sustavima. U ostalim sustavima N, a posebno A preuzima mnoge dodatne funkcije koje su u standardnom jeziku ostvarene na drugi način.

Ann-Christin Fridberg opisuje leksičke testove. Ti testovi sadrže pedeset slika koje prikazuju svakodnevne situacije i predmete koje djeca imenuju na hrvatskom ili srpskom i švedskom. Rezultati pokazuju da je prijelomno razdoblje u razvoju rječnika sedma godina kad djeca kreću u švedsku školu. Tada utjecaj švedske jezične sredine postaje dominantan, pa se aktivno znanje hrvatskog ili srpskog smanjuje.

Ingemar Dakstrand govori o obradi podataka u JUBA projektu. Izrađen je rječnik hrvatskih ili srpskih završetaka i osnova za imenice, glagole i pridjeve te rječnik ostalih vrsta riječi. Dječji su iskazi pohranje-

⁴ Pojam monitorizacije u lingvistiku je uveo američki metodičar Stephen D. Krashen. Usp. Jelena Mihaljević, Postoji li nova teorija učenja stranog jezika, *Strani jezici*. XIV, 3–4, 1987, str. 133–142.

⁵ N-nominativ, G-genitiv, D-dativ, A-akuzativ, V-vokativ, L-lokativ, I-instrumental.

ni u datoteci računala. U programskoj biblioteci pohranjen je niz programa za gramatičku analizu i obradu teksta. Računalo riječi u tekstu dijeli na sve moguće načine, npr. *r-eknem*, *re-knem*, *rek-nem*, *rekn-em*, *rekne-m* i *reknem-∅*, a zatim svaku potencijalnu osnovu provjerava u rječniku osnova, a svaki završetak u rječniku završetaka. U navedenom primjeru računalo će naći nastavak *-em* u rječniku nastava-ka, a osnovu *rekn-* u rječniku osnova i moći će odrediti da je *reknem* prvo lice jednine prezenta glagola *reći*.

Ľubomir Ľurović u članku *Formalizing the s/c flexion for the automatic morphological analysis* govori o formalizaciji fleksije i kao ilustraciju navodi algoritam za muški rod druge deklinacije.

Na kraju su knjige odabrani zapisi dječjeg govora.

Druga knjiga sadrži osam referata za znanstvenog skupa održanog od 26. do 29. kolovoza 1986. u Lundu i referat T. Pauls-sona koji je održan na IV. švedsko-poljskoj slavističkoj konferenciji u rujnu 1986. Referati su na hrvatskom ili srpskom, engleskom, njemačkom i švedskom. Prvi je članak M. Stankovskog koji govori o suglasničkom sustavu i njegovu raspadu kod djece rođene u Švedskoj koja su usvojila materinski jezik u švedskoj jezičnoj sredi-ni pod utjecajem društvenog pritiska strane jezične sredine. Kod sve djece oklu-zivi, labijali i velari normalno se ostvaruju. Nestabilnost se javlja u ostvarajima frikati-va i afrikata. Kod neke se djece primjećuju dijasporni ostvaraji usporedno s normalnim ostvarajima istog fonema. Stabilizacija suglasnika ide od vanjskih prema središnjim dijelovima sustava. Autor svoje rezultate uspoređuje s rezultatima T. Pauls-sona koji u drugom članku objavljenom u ovoj knji-zi govori o usvajanju poljskih frikativa i afrikata u Švedskoj. Njegovi se rezultati podudaraju s rezultatima istraživanja govo-

ra jugoslavenske djece. Stankovski uspore-đuje svoje rezultate i s Jakobsonovom teo-rijom o fonološkom razvoju koja pretposta-vlja određeni redosljed usvajanja fonolo-ških opozicija kao i redosljed njihova išče-zavanja kod afazičara. Jakobsonova razvo-jna teorija nije empirijski potvrđena na većem materijalu, pa autor smatra da bi se ona mogla provjeriti na materijalu Arhiva za jezike dijaspore u Lundu. Na kraju čla-nka autor iznosi zaključke: 1. suglasnički se sustav stabilizira prvo u onim opozicija-ma po mjestu tvorbe koje postoje u hrvat-skom ili srpskom i u švedskom:(labijali/velari, dentali/palatali), 2. budući da šved-ski nema alveolara, njihova je stabilizacija kod većine ispitanika znatno kasnija, 3. Od-sutnost opreke zvučni/bezvučni kod šved-skih frikativa ne utječe na razvoj frikativa i afrikata, jer je ta opreka prisutna kod švedskih okluziva.

Ľubomir Ľurović u članku o razvoju gramatičkog sustava u jeziku djece u Šved-skoj promatra odstupanja od hrvatskog ili srpskog standarda i dijeli ih u tri grupe: 1. pogreške ili skraćene riječi (alegro riječi), 2. dijalektizmi i 3. pogreške uzrokovane životom u stranoj sredini. Pogreške iz treće grupe dijele se u dvije grupe: a) pogreške nastale pod utjecajem švedskoga, npr. upotreba broja *jedan* na mjestu gdje u šved-skome stoji član, b) odstupanja uvjetovana unutarnjim, samoregulirajućim jezičnim automatizmom. Pritisak švedskog jezika i nedostatak kompaktnog i lingvistički ho-mogenog društvenog pritiska u prirodnoj jezičnoj okolini dovodi do jezičnih inova-cija i raspada dijelova jezičnog sustava. Kao posljedica nejedinstvenog društvenog pritiska svojstvenog jeziku dijaspore javljaju se paralelni likovi, tj. različiti površinski ostvaraji iste dubinske pojave na fonetskoj, fonološkoj, morfološkoj i sintaktičkoj razi-ni. Kao primjer autor navodi razvoj pade-žnog sustava i upotrebu bezličnog glagola

ima, koji se u dijaspori javlja i u sintaktičkim sklopovima u kojima je neprihvatljiv u standardnom jeziku (npr. *Ja sam išao sa jednom grupom i imala još jedna grupa.*) Analizira također i upotrebu roda na primjeru pripovijetke o lisici i vuku. Na kraju zaključuje da, nasuprot samostalnosti jezičnog sustava, u dijaspori dolazi do "propusnosti" sustava, tj. podložnosti sustava utjecaju jezika okoline na svim razinama. Samoregulirajući mehanizmi mogu općiti bilo koju inovaciju do koje je došlo redukcijom ili prestrukturiranjem ili može doći do paralelne upotrebe ispravnog i dijaspornog lika.

Svein Mørnesland govori o utjecaju jezika sredine na jezik jugoslavenske djece u Norveškoj, a posebno o leksičkoj interferenciji, tj. prijenosu norveških riječi u hrvatski ili srpski te njihovoj morfološkoj prilagodbi našem jezičnom sustavu. Navodi i primjere norveškog utjecaja kod divergentne polisemije norveške i hrvatske ili srpske riječi. Kad je identifikacija semantičkog sadržaja hrvatske ili srpske i norveške riječi djelomična, pod utjecajem norveške, značenje se hrvatske riječi proširuje, npr. pod utjecajem norveškog glagola *gjøre* koji znači *raditi* i *uzrokovati* proširuje se značenje glagola *raditi* pa nastaju rečenice kao: *I to radi da je još više volim*. Posebna je vrsta leksičke interferencije uočljiva kod prefigiranih glagola. Umjesto prefigiranih glagola, pod utjecajem norveškoga, djeca upotrebljavaju glagol + prilog (*ici van* umjesto *izići*). Autor govori i o gramatičkoj interferenciji kod participa, bezličnog *to*, glagolskih vremena, neupravnog govora, prijedloga, odnosnih zamjenica, negacija, padežnog sustava, glagolskog vida i položaja enklitike.

U članku *O izboru leksika pri učenju stranog jezika djece jugoslavenskih radnika u dijaspori* Josip Matešić istražuje semantičke promjene riječi pod utjecajem njema-

čkog ili švedskog jezika. Razlike u semantici pojedinih riječi u raznim jezicima mogu se analizirati pomoću ovog modela ekvivalencije 1. potpuna semantička ekvivalencija, 2. jednoj riječi u stranom odgovara više riječi u materinskom jeziku, 3. djelomična ekvivalencija – opseg značenja riječi u stranom jeziku veći je od opsega značenja u materinskom, 4. nulta ekvivalencija – ne postoji odgovarajuća riječ u materinskom jeziku.

Postoji nekoliko slučajeva nulte ekvivalencije: a) nulta referencijalna ekvivalencija – nepostojanje označenoga u materinskom jeziku, b) nulta signifikativna ekvivalencija – nepostojanje odgovarajućeg kodificiranog označenoga u materinskom jeziku iako odgovarajući denotat postoji u objektivnoj govornikovoj sredini, c) nulta stilističko-pragmatička ekvivalencija – nepostojanje odgovarajuće riječi s istom stilističko-pragmatičkom vrijednošću u materinskom jeziku. Kao korpus za leksičku analizu govora iseljeničke djece poslužili su materijali prikupljeni anketom u Zapadnoj Njemačkoj i materijali lundskog projekta. Cilj je analize da se pokaže kakve pogreške djeca prave pri usvajanju leksika i koje metode treba primijeniti da bi se broj pogrešaka smanjio.

Wilfried Stölting u članku „*Die Wanderung Jugoslavischer Migrantenkinder durch die bilinguale Kompetenz*” govori o dvojezičnoj kompetenciji jugoslavenskih učenika u SR Njemačkoj. U sklopu projekta *Dvojezičnost jugoslavenskih učenika u SR Njemačkoj* u Essenu analiziran je govor jugoslavenske djece i dijagnosticiran je nestabilni, suptraktivni bilingvizam. Takav bilingvizam dovodi do jezičnog pomaka (language shift), tj. do napuštanja jednog jezika i njegove zamjene drugim pod pritiskom prestižnog jezika. Takvo se predviđanje jezičnog razvoja temeljilo na poznavanju hrvatskog ili srpskog i njemačkog

jezika, njegovoj upotrebi i stavu djece i njihovih obitelji prema tim jezicima. Međutim do takvih promjena ipak nije došlo. Proces gubljenja jezika može se i zaustaviti. Tome su posebno doprinijele neispunjene dječje ambicije, antiimigrantska politika, socijalno distanciranje pripadnika njemačke jezične zajednice i prema integriranim strancima te borba Jugoslavena u SR Njemačkoj za nastavu na materinskom jeziku. Zastupnici teze o gubljenju jezika zanemarili su činjenicu da učenje jednog jezika pozitivno utječe na poznavanje drugog jezika. Kritizirajući polazišta essenskog projekta, autor smatra da u proučavanju jezika djece ne treba polaziti od jednojezične već od dvojezične jezične kompetencije.

Kjell Magnusson govori o jeziku i kulturnoj identifikaciji jugoslavenske omladine u Švedskoj. Odsjek za sociologiju Sveučilišta u Upsali proveo je istraživanje čiji je zadatak bio da odgovori na ova pitanja: U kojoj se mjeri omladina jugoslavenskog podrijetla smatra Jugoslavenima? Koja su osnovna svojstva njihova jugoslavenskog identiteta? Koji činitelji doprinose održanju jugoslavenske kulture i identiteta u Švedskoj? Većina se ispitanika osjeća Jugoslavenima. Oni svoj materinski jezik održavaju u komunikaciji s roditeljima, ali u komunikaciji s vršnjacima prevladava švedski. Samo mali broj učenika čita knjige ili novine i sluša radio na hrvatskom ili srpskom. Komunikacija s roditeljima i jugoslavenskim prijateljima važnija je za očuvanje kulturnog identiteta od nastave na materinskom jeziku i jugoslavenskih klubova i društava.

Andrina Pavlinić-Wolf, Josip Anić i Zdenko Ivezić analiziraju sociolingvističke aspekte jezika jugoslavenske djece u Švedskoj. Djeca ispitanici pohađaju nastavu materinskog jezika u Švedskoj, a više od tri četvrtine njih je i rođeno u

Švedskoj. Svi su svladali švedski jezik i pohađaju redovne švedske škole. Materinski su jezik najviše naučili od roditelja s kojima ga najčešće i govore. U komunikaciji s braćom upotreba materinskog jezika znatno je rjeđa. Dakle, upotreba je materinskog jezika ograničena samo na pojedince (roditelje) i na neke situacije (dom) što svjedoči o njegovoj marginalizaciji.

Mijo Tomašević govori o lingvističkim aspektima nastave materinskog jezika u švedskim školama. U šezdesetim i sedamdesetim godinama došao je velik broj jugoslavenskih obitelji s djecom u Švedsku. Za tu su djecu organizirani pripremni razredi u kojima su učili švedski prije uključivanja u redovnu nastavu. 1968. odlučeno je da djeca doseljenici imaju pravo na dodatnu pomoć u učenju švedskog jezika kao i na pomoć na materinskom jeziku u nastavi ostalih predmeta. Od 1978. organizirana je nastava materinskog jezika i uvedena su radna mjesta za nastavnike materinskog jezika. Cilj je bio održavanje i razvijanje znanja jezika kojim se dijete služi u obitelji i približavanje djeci jezika njihovih roditelja/staratelja. Nastava je materinskog jezika izborna i njezino je pohađanje dobrovoljno, a želi se postići aktivna dvojezičnost djece.

Ove će knjige biti zanimljive svima koji se bave problemima migracija i govora djece u dijaspori, a posebno sociolozima, psiholozima, sociolingvistima, nastavnicima materinskog jezika i pedagozima. Većina članaka ima i zanimljive slavističke i općelingvističke implikacije koje nisu ograničene na dijasporu situaciju. To su članci koji govore o nastajanju i razgradnji fonološkog i morfološkog sustava i sintakse i o redosljedu usvajanja određenih struktura. Ti članci mogu biti važna polazišta za analizu jezičnih univerzalija i za određivanje primarnosti odnosno marginal-

nosti određenih pojava u hrvatskom ili srpskom. Rezultati se mogu uspoređivati s istraživanjima usvajanja fonološkog i morfološkog sustava materinskog i stranog jezika u jednojezičnoj sredini, te s istraživanjem raspada jezika kod afazičara. Usvajanja i gubljenja fonološkog i morfološkog sustava u švedskoj jezičnoj okolini mogu se uspoređivati sa sličnim istraživanjima u drugim sredinama⁶ da bi se

⁶ Npr. Filipović, R. 1982, Serbo-Croatian in the United States, Croatian Dialects in Contact with American English, *The Slavic Languages in Emigré Communities*, str. 23-31; 1982, Istra-

utvrdila opća načela i veća ili manja postojanost i proširenost određenih fonemskih nizova, opozicija, morfoloških likova i sintaktičkih pojava.

Milica Mihaljević

živanje hrvatskih dijalekata bilingvni govornika u neposrednom posuđivanju, *Hrvatski dijalektološki zbornik*, 6. str. 157-160; 1981, *Hrvatski dijalekti u kontaktu s engleskim jezikom na području SAD*, *Hrvatski dijalektološki zbornik*, 5. str. 33-37; Jutronić-Tihomirović, D. 1985, *Hrvatski jezik u SAD*, Logos, Split 127 str. Stöltzing, W. 1980, *Die Zweisprachigkeit jugoslawischer Schuler in der Bundesrepublik Deutschland*, Harrassowitz, Wiesbaden 240 str.